

Proměny sociálních služeb a sociální práce

Doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D.
děkan

Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě

Jedním ze základních nástrojů realizace sociálních služeb je sociální práce.

Abychom pochopili současné proměny sociální práce i sociálních služeb, je třeba nejprve definovat pojem sociální práce.

Německý autor Merten napsal, že sociální práce je dítětem moderny. K porozumění tohoto výroku je třeba definovat termín sociálno.

Keller ve své publikaci Teorie modernizace rozlišuje dva základní významy sociálno. Vše co se týká světa lidí tvoří obsah sociálno v nejširším slova smyslu. Ve druhém, užším vymezení, znamená „sociálno“ nejrůznější vazby vzájemné pomoci a ochrany v kritických situacích. Vztah mezi celkem společnosti a sociálnem, chápaném jako síť opory a ochrany se historicky výrazně proměňoval. Keller poukazuje na postupný historický přechod od přirozeně daných, primárních zdrojů sociálního zajištění ke zdrojům sekundárním, uměle vytvářeným.

Úkolem institucí sekundární sociability je řešit problémy moderní společnosti, které vznikají v důsledku toho, že jinak stále racionálnější sociální struktura se skládá z lidí, které proces modernizace připravil o jejich širší tradiční sociální opory. Zajišťování sociální ochrany přechází na formální organizace, vybavené vlastní kompetencí a disponující školeným personálem. Činnost takto specializovaného sociálního sektoru se vztahuje na ty oblasti existence individua, které jednotlivec nedokáže sám zvládnout.

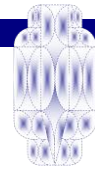
Jestliže přijmeme tezi o tom, že „sociálno“ jako nejrůznější vazby vzájemné pomoci a ochrany v kritických situacích prošlo přechodem od přirozeně daných, primárních zdrojů zajištění (rodina, komunita) ke zdrojům sekundárním, uměle vytvářeným, pak máme odpověď na to, kdy se sociální práce zrodila. Sociální práci lze definovat jako „pracovní nástroj“ institucí sekundární sociability, jejichž úkolem je řešit problémy moderní společnosti generované procesem modernizace, který připravil lidi o tradiční sociální opory.

Pokud přijmeme výše uvedenou definici sociální práce a tím pádem přijmeme fakt, že sociální práce je úzce spjata s vývojem společnosti, pak nám to umožňuje pochopit proměny sociální práce i sociálních služeb.

Jestliže akceptujeme Kellerovu tezi o sociálnu a sociabilitě, pak vývoj sociability prošel dvěma fázemi. V první z nich oslabil či přímo ochromil přirozené struktury sociability, ve druhé fázi je modernizace namířena právě proti sekundárním vazbám ochrany a sociability a požaduje, opět ve jménu ještě modernějšího uspořádání – jejich zeštíhlení, odbourávání a redukci.

Vývoj sociálního státu

Při odbourávání sekundárních vazeb ochrany jejichž vyjádřením je právě existence sociálního státu jsou používány argumenty o nemožnosti jeho dalšího financování.

Keller provádí analýzu problému financování čtyřech typů sociálního státu v Evropě podle dělení Esping-Andersena.

Kontinentální, též konzervativní model má hlavní slabinu v tom, že je více než ze dvou třetin financován skrze příspěvky zaměstnanců a jejich zaměstnavatelů. Čím vyšší je využívání neplnohodnotných forem práce, tím větší je pojistná zátěž těch, kdo zatím plnohodnotnou práci mají.

Skandinávský, či sociálně-demokratický sociálního státu je založen na financování prostřednictvím daní. Pro tento typ státu představuje globalizace dvojí tlak. Politici se snaží přilákat do země cizí firmy pod příslibem daňových úlev a snaží se udržet v zemi domácí firmy ve snaze nepřijít o plátce daní a pracovní místa. Firmy se daněmi nechávají zatěžovat stále méně a proto roste v severských zemích tlak na financování sociální politiky právě z pojištění.

V obou zmíněných modelech existuje tlak na přenášení tíhy pojistného z firem přímo na zaměstnance.

Liberální model sociálního státu, též residuální, anglosaský je financován především z daní, ale na výrazně nižší úrovni než-li model skandinávský. Vyznačuje se poměrně nízkou mírou sociálních výdajů k poměru k hrubému domácímu produktu. Důraz je kladen na soukromé pojištění proti sociálním rizikům.

Pokud jde o čtvrtý model, rudimentární nebo též jižní, je z hlediska financování směsí konzervativního a severského typu. Také on se nachází ve složité situaci, protože země od Portugalska až po Řecko začaly s jeho vývojem nejpozději a v současné ekonomické podmínky působí proti dohánění evropských sociálních standardů.

Tlak na omezování všech čtyř typů sociálního státu bývá podle Kellera legitimizován poukazy na to, že rozsáhlost sociálních výdajů je hlavní příčinou narůstajícího se zadlužování státu. Problém je ovšem v tom, že aktuálně nejzadluženější jsou právě ty země Evropy a Severní Ameriky, které dávají na sociální výdaje nejméně ze všech a patří buďto anglosaského či jižního typu sociálního státu. Naopak země opravdu sociálně štědré (Skandinávie, Francie, Belgie, Německo, Rakousko) na pokraji bankrotu nestojí i přes to, že v nich existuje dosud významný veřejný sektor a stát má ve většině z nich v otázce sociálního zabezpečení velice silné slovo.

Podle Kellera omezování toku peněz do veřejného sektoru z něhož je vyživováno zdravotnictví, školství, sociální péče či průběžné penzijní systémy není výsledkem náhodného souběhu okolností. Je součástí strategie, která má doširoka otevřít tento prostor soukromým iniciativám. Prohlubující se chudoba veřejného sektoru je jen druhou stranou obrovských příležitostí, která se otevírají byznysu s lidskými strachy a obavami ze stárí a nemoci a také z naší touhy dopřát svým potomkům stejné či vyšší vzdělání, než jaké mají jejich rodiče.

Analýza destrukce sociálního státu v České republice

Ilustrací snahy o destrukci sociálního státu v České republice je analýza, kterou provedlo makroekonomické a sociálněekonomické oddělení Českomoravské konfederace odborových svazů. Podle této analýzy je cílem nové vládní koalice realizovat ucelený liberální projekt odstátnění, zpoplatnění a privatizace systému sociální ochrany, veřejných služeb a eroze pracovněprávní ochrany zaměstnanců. Nová vládní koalice navazuje na procesy systematické destrukce příjmové strany veřejných rozpočtů snižováním daní, které aplikovala již předchozí

vláda. Podle odhadu ministerstva financí se konsolidovaná složená daňová kvóta charakterizující podíl všech daní a pojistného na hrubém domácím produktu pohybovala v roce 2009 na úrovni 32%. Pro srovnání – tento ukazatel za průměr Evropské unie dosahuje dlouhodobě hodnoty 39%. Kdyby se daňová kvóta v České republice zvýšila prostřednictvím zvýšeného daňového výnosu o 5%, pak by Česká republika měla vyrovnané finance.

Neustále opakovaným argumentem vlády je, že zátěž veřejných financí spočívá ve vyplácení sociálních dávek. Pokud by byly okamžitě zlikvidovány veškeré sociální dávky vyplacené státem i obcemi (včetně nemocenských dávek, podpory v nezaměstnanosti, všech rodinných dávek či dávek sociální potřeby) snížil by se předpokládaný deficit pouze o 80 miliard korun.

Cílem vládní koalice je privatizace sociálních transferů a veřejných služeb. Snížením daní a pojistného se záměrně zmenšil vliv státu na financování veřejných služeb a sociálních transferů a tím se zcela promyšleně vytvořil prostor pro vstup soukromého kapitálu a přímou či nepřímou privatizaci perspektivně velmi lukrativních oblastí veřejných služeb (zdravotnictví, školství, či sociálních transferů, důchody, nemocenské dávky, podpora v nezaměstnanosti).

Příkladem je kampaň se sloganem „nebude na důchody“, která je argumentem pro vyvedení desítek miliard korun z veřejného systému soukromým penzijním fondům. Nebylo přece vůbec žádnou náhodou, že se za poslední čtyři roky pod různými záminkami od podpory konkurenceschopnosti přes reformu veřejných financí až po boj proti krizi šestkrát snižovalo sociální pojistné.

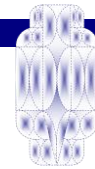
Jak reflektuje sociální práce vývoj moderní společnosti

Jestliže sledujeme historický vývoj teoretických konceptů sociální práce v USA, můžeme jej rozdělit do dvou základních etap.

V první etapě od roku 1917 až do konce šedesátých let jde o teoretické koncepty opřené o představu sociálního pracovníka jako experta na klientovu situaci. Jde o subjekt-objektové paradigma, kdy subjektem sociální práce je sociální pracovník a objektem je klient. Patří zde teoretický koncept Mary Richmondové a poté všechny další koncepty opřené o psychologické teorie osobnosti, ale i funkcionalismus Taft a Robinson.

Ve druhé etapě od konce šedesátých let se objevují teoretické koncepty vycházející ze zásady, že klient je expertem na řešení svých problémů. Jde o subjekt-subjektové paradigma, které reflektuje proměny ve společenských vědách, které přestávají kopírovat paradigma věd přírodních. Do tohoto období patří Task-centred approach Reid a Epstein a ekologický koncept Germain a Gitterman.

Pro třetí etapu paradigmatického vývoje sociální práce, kterou prožíváme dnes je charakteristické opět subjekt-subjektové paradigma ve kterém je subjektem sociální pracovník i klient. Rozdíl proti předchozí etapě, ve které měl klient konečně právo sám definovat svůj problém a za pomoci sociálního pracovníka a sociálního státu jej řešit, je dnešní situace naprosto jiná. V současnosti jde sice také o subjekt-subjektové paradigma, ale na rozdíl od předchozí etapy má klient povinnost nejen svůj problém definovat, ale sám jej řešit. Paradigmatický obrat v sociální práci, který znamenal opuštění medicínského a diagnostického paradigmatu byl velkým přínosem pro sociální práci. Současné pojetí subjekt-subjektového paradigmatu však umožňuje sociální práci a sociálnímu státu zbavit se zodpovědnosti za řešení problému jejich klientů.

Jak reagují čeští teoretici sociální práce na vývoj moderní společnosti?

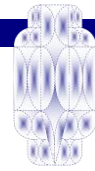
Autoři Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity se zabývají důsledky vývoje moderní společnosti pro teorii a praxi sociální práce. Zkoumají nakolik teoretická diskuze sociální práce reflektuje společenské změny a pokouší se nově promýšlet definování sociální práce v podmínkách postindustriální moderny (Keller, Chytil, Gojová A., Holasová). Autoři dochází k závěru, že současný teoretický diskurz sociální práce nereflektuje společenské změny. Naopak, někteří autoři provádí apologetiku neoliberální ideologie a snaží se ve svých pracích teoreticky zdůvodnit, že klienti sociální práce jsou zodpovědní sami za své problémy a tudíž i za jejich řešení.

Příkladem tohoto typu autorů je Navrátil (2008). Na rozdíl od Chytila, který nevidí možnosti individuální sociální práce při zvládnutí sociálních problémů strukturální povahy, je Navrátil optimistický. Vše prostupující nejistota je naopak podle Navrátila výzvou jednotlivci samostatně utvářet své životní projekty. Sociální pracovník pak naplňuje svoji roli tím, že podporuje rozvoj rozhodovací reflexivity jednotlivců tak, aby byli schopni prostřednictvím práce s informacemi a rozhodovacích procesů svobodněji utvářet své životní projekty. Navrátil odmítá kritický diskurz sociální práce, protože kladení důrazu na negativní vliv strukturálních limitů životních šancí klientů odvádí sociální pracovníky od morálních a existenciálních dilemat, které vznikají v důsledku nově se otevírajících možností. Stranou pozornosti, strukturálně uvažujících sociálních pracovníků, zůstávají podle Navrátila snahy klientů o vybudování smysluplného života.

Jak vidí lidé v praxi současné problémy sociální práce a sociálních služeb ?

Při realizaci výzkumu s názvem „Nová sociální rizika a možnosti uplatnění moderních metod sociální práce v Moravskoslezském kraji“ jsme získali první, zatím neanalyzovaná data, od vedoucích odborů sociálních věcí. Co vidí jako hlavní problémy:

1. Rozpad sociálního státu a jeho nejméně promyšlená reforma, co zatím zažili
 - sociální práce se přibližuje administrativnímu pojetí,
 - zakázka šetřit,
 - snižuje se pocit solidarity ve společnosti, lidé si myslí, že klienti sociálních služeb žijí na jejich úkor,
 - devastace mezigenerační solidarity.
2. Devalvace profese sociální práce
 - po přijetí Zákona o sociálních službách si sociální pracovníci mysleli, že budou mít možnost uplatnit svou odbornost,
 - sociálním pracovníkům je odebírána kompetence, posoudit situaci klienta, jsou nuceni pracovat podle standardizovaných postupů,
 - roste počet klientů a roste administrativa.
3. Sociálním sítím propadávají lidé, kteří propadávají standardy
 - důsledek ekonomizace sociálních služeb a sociální práce, zařízení si musí vybírat klienty, kteří jsou levní, nebo kteří mohou na službu přispět (senioři s příspěvkem na péči),

- standardy konstruované jako garance kvality slouží k odmítnutí klientů.

4. Obviňování klientů, že si mohou za své problémy – individualizace problémů.
5. Změna klientely, klienty se stávají příslušníci střední vrstvy.
6. Sociální pracovníci často nemají žádné nástroje jak klientům pomoci, cítí se bezmocní.

Všechny uvedené jevy souvisí s proměnami sociální práce v posledním desetiletí. Do sociální práce jsou zaváděny termíny převzaté z ekonomie jako efektivita, evaluace, management. Sociální služby jsou chápány jako každá jiná služba a v rámci strategie EU se předpokládá také volný pohyb sociálních služeb v evropském prostoru s tím, že nabízené služby si budou navzájem konkurovat nízkou cenou.

Jevy jako devastace mezigenerační solidarity, obviňování klientů souvisí se znakem moderní společnosti, kterým je prohlubující se individualizace. Jak píše německý sociolog Ulrich Beck, jsme k individualizaci odsouzeni. Jsme povinni řešit individuálně problémy, které vznikají v nadindividuálních strukturách, např. problém nezaměstnanosti je individualizován, zatímco jeho příčiny jsou společenské povahy.

To, že se součástí klientely stávají čím dál víc příslušníci střední vrstvy, vidí Beck jako důsledek vývoje moderní společnosti a předvídal tento vývoj v 90. letech minulého století.

Ostrava, březen 2011